

INGLIZ TILIDA TIBBIYOT TERMINOLOGIYASINING TUTGAN O'RNI

Sarvar Fayzullayev

Toshkent tabiiyot akademiyasi

Pedagogika, psixologiya va tillar kafedrasida o'qituvchisi

Anotatsiya: *Ma'lumki kasbni mukammal egallash, kasb tilini aks ettiruvchi so'zlar va terminlarni o'rganish bilan boshlanadi. Hozirgi zamon tibbiy terminlari – keng qamrovli va murakkab terminlardan deb hisoblash mumkin. Bunda bir necha ming yillik so'zlar va birikmalar mujassamlashgan. Tibbiy va biologik terminlarda ko'p asrlilik an'analarni lotin tilining ishlatilishida alohida ahamiyatga ega. Talabalar tibbiyot tilini o'rganishi uchun o'quv bazasini yaratish lozim.*

Kalit so'zlar: *Terminologiya, birikmalar, terminlar, leksika, lingvistik, ilmiy tushuncha, tibbiy atamalar, leksik ko'nikma*

Terminologiya barcha sohalarning miyasi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ayniqsa tibbiyot sohasini terminlarsiz tasavvur qilishning iloji yo'q. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan terminlarning lingvistik xususiyatlari, o'ziga xosligi, tarjima mexanizmi haqida so'z boradi.

Fan, texnika va sanoat sohasida muvaffaqiyatli ish olib mutaxassis uchun terminlar mohiyatini maxsus leksika, yoki boshqacha aytganda terminologiyani to'g'ri tushunishi hamda undan aniq foydalanishi zarur. Terminning (lot. terminus – chegara) asosiy vazifasi ilmiy tushunchani faqat o'ziga xos ifodalashdan iborat. Termin sifatida alohida yakka so'z (organizm, hujayra, organ, gen, kasallik, appenditsit, fluorografiya) bilan bir qatorda so'z birikmasi (ko'krak qafasi, ensa suyagi, gipertonik kasallik, sanitar ishlov berish, radiatsion gigiyena) ham bo'lishi mumkin. Kundalik hayotda ishlatiladigan adabiy tilning ommabop so'zlaridan farqli o'laroq terminlarda ilmiy va ilmiytexnik tushunchalar ifodalanadi. Ilmiy tushuncha o'zining ilmiy nazariy xulosalar mahsuliligi, ma'lum bir ilmiy nazariya, bilimlar ilmiy tizimi fragmentini aks ettirishi bilan ajralib turadi. Bilim, fan sohasining ma'lum bir terminologiyasi – bu tushunchalar tizimida ilmiy tushunchalarni ajratib ko'rsatish uchun qo'llaniladigan, o'zaro ma'lum bir aloqa va bog'liqlikda bo'lgan terminlar, so'zlar va so'z birikmalari tizimidir.

Terminologiya doimiy harakatda: nimadir o'zgaradi, qo'shiladi, eskiradi, ta'minotdan chiqadi, yo'qotiladi. Ko'plab qadimdan ma'lum maxsus so'zlar yangi ilmiy tarkibga ega bo'ladi. Ko'plab qadimdan ma'lum maxsus so'zlar yangi ilmiy mazmun oladi. Terminologiya – ilm, ilmiy adabiyot tilining muhim ajralmas qismidir.

Har bir kasbning o'ziga xos qisqartmalari, atamaları va maxsus lug'atlari, jumladan, tibbiyot kasbi mavjud. Tibbiyotga kirayotgan har bir kishi asosiy tibbiy terminologiya bilan tanishishni xohlashi mumkin. Agar siz tibbiy kasbga qiziqmasangiz ham, ushbu atamalar sog'liqni saqlash va sug'urta provayderlari bilan gaplashganda bilish foydali bo'lishi

mumkin. Ushbu maqolada biz tibbiy terminologiyani bilish nima uchun muhimligini ko'rib chiqamiz va bilish uchun eng foydali 100 dan ortiq tibbiy atamalarni toifalar bo'yicha sanab o'tishimiz mumkin.

“Tibbiy atamalar lug'ati” hozirgi zamon tibbiyotida qo'llaniladigan 10 000 atrofidagi klinik terminlar va tibbiy tushunchalarni o'z ichiga qamrab olgan. U umumiy amaliyot vrachlari, farmatsevtlar, tarjimonlar, tibbiyot muassasalari xodimlari hamda tibbiyot institutlari va kollejlari o'qituvchilari, talabalari uchun terminlar mohiyatini ruscha va lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosida o'zlashtirishda bebaho yordam ko'rsatadi. Lug'atda asosiy klinik terminlar va tibbiy tushunchalar bilan bir qatorda anatomiya, fiziologiya, xirurgiya, tibbiy psixologiya, psixoterapiya, stomatologiya, biokimyoy, farmakologiya, psixiatriya, epidemiologiya, hamshiralik ishi hamda sog'liqni saqlash muassasalari va boshqa jabhalarda keng qo'llaniladigan yangi atamalar ham o'rin olgan. Lug'atdagi ruscha-baynalmilal klinik terminlarning izohi o'zbekcha-kirill va lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosida berilgan bo'lib, u barcha vrachlar, bakalavrlar, magistrilar, o'qituvchi va talabalarga qulaylik tug'diradi.

Quyidagi guruh moddalar, jarayonlar, tushunchalar va asboblarning lotincha yozilishi berilmagan: kimyoviy birikmalar, fermentlar, biokimyoviy jarayonlar, substratlar; dori moddalar, dorivor o'simliklar (firma qabul qilgan va farmakopeyaga kirgan asosiy nomlari retseptlarda keng qo'llaniladigan dorilar bundan mustasno); apparatlar; simptomlar va sindromlar; aksari mutaxassisliklar, tibbiy kasblarning nomlari; alohida terminlar sifatida lug'atda mavjud so'zlardan tashkil topgan murakkab terminlarning aksariyati; xususiy tibbiyot termini bo'lmay, boshqa sohalarda ham lotincha ekvivalenti qabul qilingan atamalar va umuman, lotincha yozilishi kam uchraydigan yoki tor mutaxassislar uchungina tushunarli bo'lgan terminlar.

Turli sohalarga doir lug'atlar tuzish har bir sohada yetakchi olimlarning ilmiy kuchlarini birlashtirishni talab qiladi. Tibbiyot olimi ham, amaliyotchi vrach ham bevosita inson salomatligi bilan shug'ullanganligi uchun o'z ishining mohir ustasi bo'lishi talab etiladi. Lekin ular qilgan mehnatlarini qayd etib, tajriba to'plashi uchun, bemorlarning holatini aniq ta'riflash, tashxis qo'yish, shuningdek, muolaja chora-tadbirlarini belgilashda zamonaviy fan va texnologiyalar tezkorlik bilan rivojlanib borayotgan bir paytda tibbiyotning barcha sohalaridagi yangi yuzaga kelgan atamalarni yaxshi bilishi talab qilinadi. Ayrim hollarda tibbiyot xodimi kasallikning kechishiga doir holatlarni aniq ifodalashda bu atamalarning lotinchasini bilsa-da, ruscha yoki o'zbekchasini aniq bilishga qiynalishi mumkin. Ayni shu paytda, qo'lingizdagi “Tibbiy atamalar lug'ati” yordamga keladi. Yana bu lug'at bir soha vrachiga boshqa yondosh sohalarga doir bemorlik holatlarining atamalarini bilishga ham ko'mak beradi. Shu bois, atama lug'atlaridan klinik atamalar, tibbiy iboralar bilan bir qatorda anatomiya, fiziologiya, xirurgiya, tibbiy psixologiya, psixoterapiya, stomatologiya, biokimyoy, farmakologiya, psixiatriya, yuqumli kasalliklar, mikrobiologiya, virusologiya, immunologiya, hamshiralik ishi hamda sog'liqni saqlash muassasalari va tibbiyotning boshqa jabhalarida keng qo'llaniladigan yangi atamalar ham o'rin olgan.

Lug'atdagi atamalar bugungi kundagi mavjud zamonaviy atamalarning ifodasi bo'lish bilan birgalikda, tabiiyki, yangi texnologiya hamda usullarning yuzaga kelishi munosabati bilan ko'plab atamalar shakllanadi va shuning natijasida lug'atni davriy ravishda yangilab borish talab etiladi. Ayni lug'at ham kelajakda yuzaga kelgan yangi atamalar bilan to'ldirilgan mukammallashtirilgan tarzda qayta nashr qilinishi zaruriy holatdir.

Bugungi kunda talabalar va mohir shifokorlardan chet tilini "bilim quroli" sifatida ham, "yangi bilimlarni olish vositasi" sifatida ham, dunyoda "muloqot vositasi" sifatida ham foydalanishga imkon beradigan shunday darajaga ega bo'lish talab etilmoqda.

Zamonaviy dunyo madaniyatlari va sivilizatsiyalari muloqoti bo'lgan chet tili, nolingvistik universitetlarda majburiy, lekin yetakchi fan bo'lmagan holda, bir tomondan, bilim olish vositasi bo'lishi kerak, ikkinchi tomondan, o'quv fanini singdirishga qaratilgan o'quv vazifasini bajarishi kerak. O'z kasbiga muhabbat, boshqa madaniyatlarga, turli xalqlarning ma'naviy va axloqiy qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish, shaxsning intellektual salohiyati va bo'lajak mutaxassisning kasbiy mahoratini shakllantiradi bu esa o'z o'rnida chet tillarni o'rganishga borib taqaladi. Tibbiyot oliy o'quv yurtida chet tilini o'qitish ushbu yo'nalishlar bo'yicha ish vektorini belgilaydi, maqsad chet tilini professional darajada biladigan, madaniyatlararo professional muloqotda ishtirok etishga tayyor, chet tilidagi ma'lumotlarni olish, ajratib olish, tahlil qilish va undan foydalanish qobiliyatiga ega mutaxassisni tayyorlashdir. Termin yasashining xususiyatlari quyidagilar bilan bog'liq: lingvistik vositalar (milliy til birliklari, boshqa tillardan o'zlashtirilgan va sun'iy shakllanishlar), atama yaratish usullari (semantik, morfologik, sintaktik), atamaning rasmiy va semantik tuzilishi xususiyatlari bilan. Tuzilishli termin yasashning eng samarali usuli oddiy erkin so'z birikmalarini murakkab "so'z ekvivalenti"ga aylantirishdan iborat sintaktik usuldir. Ushbu usul yordamida "Yevropa tillarining turli o'rganilgan terminologiyalari tarkibining 60%-95% tashkil topgan bo'lib, bu zamonaviy tilning o'ziga xos xususiyati sifatida terminologik iboralarning (qo'shma atamalar) bir so'zli atamalardan ustunligini ko'rsatadi".

Ingliz tilining lug'at boyligi doimiy ravishda to'ldirilib borish holatida bo'lib, affiksatsiya (affiksatsiya – so'z yasash usuli bo'lib, so'z yasovchi affikslar, ya'ni prefikslar qo'shib yangi so'zlar hosil qilinadi) kabi morfologik usullar ingliz tilining hozirgi rivojlanish bosqichida lug'at boyligini boyitishda "hukmron hissa" qo'shadi.

Ingliz tilida qo'shimchalar va prefiksatsiyalar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tillar qo'shimchalar va kamroq prefiksatsiyalar yordamida yangi so'zlarni yaratish usuliga ko'proq moyil bo'ladi.

Murakkab atama iboralar yoki gaplarning lingvistik shakllanishlarining o'xshash munosabatlariga o'xshash bir-biri bilan ma'lum tarkibiy-semantik aloqada bo'lgan atamalar asoslaridan hosil bo'ladi. Professional ingliz tilini o'rgatishning turli usullari mavjud. Kasbiy yo'naltirilgan ta'limda axborotning asosiy birligi matndir. Mutaxassislik bo'yicha haqiqiy professional yo'naltirilgan matnlar bilan ishlash talabalarga professional ahamiyatga ega ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyati uchun yetarli bo'lgan leksik minimumni to'plash va

tizimlashtirishga yordam beradi. Tibbiyot talabalari uchun bular birinchi navbatda anatomiya, patologiya, farmatsiya va hamshiralik ishi bilan bog'liq matnlardir. Matnlarning o'zlashtirilgan terminologik minimumi talabalarga maxsus matnlarni o'qish va ulardan ma'lumot olish imkonini beradi, shu tarzda ularning kasbiy ufqlarini oshiradi.

Terminologik leksik material bilan ishlash yangi so'zlar va atamalar bilan tanishishni, ularni dastlabki mustahkamlashni va nihoyat, nutq faoliyatining har xil turlarida va turli xil muloqot holatlarida yangi lug'atdan foydalanish ko'nikma va ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Darslarda barqaror leksik ko'nikmani shakllantirish uchun men quyidagilardan foydalanaman: - matn oldidan leksik vazifalar. Ushbu bosqichda yangi lug'at kiritiladi. Shu bilan birga, yangi so'zlarning ma'nosi ham to'g'ridan-to'g'ri tarjimada (Skeleton - skelet), ham chet tilida qisqacha tushuntirish (spine - magistraning asosiy qismi) yordamida berilishi mumkin. Shunday qilib, talabalar boshqa fanlardan olgan bilimlarini qo'llashlari mumkin. Bundan tashqari, yangi lug'at yordamida iboralar tuzish, yangi so'zlarni ma'lum bir prinsip bo'yicha guruhlash (so'zlarni ovqat hazm qilish yoki qon aylanish tizimiga xos qilish), yangi lug'atdan foydalangan holda savollarga javob berish, iboralarni yangi lug'at bilan tarjima qilish taklif etiladi. Ushbu bosqichda yangi lug'atni o'z ichiga olgan haqiqiy matn kiritiladi. Ushbu bosqichda matnda atamalar va frazeologik birliklar ajratib ko'rsatiladi, keyinchalik ular matndan keyingi bosqichda mustahkamlanadi. Matndagi atamalarining mos kelishiga (ta'riflarning mavjudligi, fe'lining otlar bilan mos kelishi) e'tibor qaratiladi. Matn o'rniga bir xil funktsiyaga ega video material taqdim etilishi mumkin.

Matndan keyingi bosqichda quyidagi vazifalar hal qilinadi: yangi leksik birliklar va atamalarni birlashtirish, matnni muhokama qilish (matn atamalarini bilishni talab qiladigan savollarga javoblar; matndagi ma'lumotlarning ishonchliligini aniqlash uchun topshiriqlar). Ushbu bosqichda turli o'yin texnologiyalari, rolli va biznes o'yinlaridan foydalangan holda professional faoliyatni modellashtirish mumkin.

O'ylaymizki, tibbiy atamalar orqali nafaqat tibbiyot xodimlari, balki tibbiyotga qiziqqan keng omma ham yaqin maslahatgo'y va foydali kitobga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Q. Shadmanov, A. Usmanxodjayev, O'. Abilov, M. Turaxanova "Tibbiy atamalar lug'ati" Toshkent "Donishmand ziyosi" 2022

2. Abidova Mavjuda Ikramovna "Tibbiyot terminlarini amaliy xorijiy tilda o'qitish metodikasini ishlab chiqish modelining zarurati va uni takomillashtirish", Science and innovation issn: 2181-3337 international scientific journal 2022 №4 133-136 b.

3. Fayzullayev Sarvar Ibrohim o'g'li "The place of Uzbek language in learning latin and medical terminology"

4. S.I. Fayzullaev – "Improving the methodology of teaching foreign languages based on the competence approach in the higher medical education system" Международный научный журнал № 9(100), часть 2 "Новости образования: исследование в XXI веке" апрель, 2023 г.